

УДК 319 (342)

ГРУЗИНСЬКИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**Василь Чачава**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: ostapec@rambler.ru*

Визначені основні причини грузинського колабораціонізму в роки Другої світової війни та його головні напрями співпраці з Третім Рейхом. Охарактеризовані військові грузинські підрозділи, які брали участь у війні на боці Німеччини.

Ключові слова: колабораціонізм, Грузія, легіон «Грузія», Друга світова війна, батальйон «Бергман».

Термін «колабораціонізм» (франц. collaboration – співробітництво) часто використовується в історичній та політичній літературі для означення добровільної співпраці (на противагу вимушеній) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами.

Сучасні дослідники розмежовують колабораціонізм, що передбачає наявність політичної угоди з окупантом, «кооперування» з окупаційною владою у цивільних галузях, а також «спільне ведення війни» (англ. co-belligerence) на боці окупаційних сил. Окрім цього, за сферами діяльності розрізняють як побутовий, адміністративний, економічний, військовий, політичний та військово-політичний види колабораціонізму. Для окупованих європейських країн найхарактерніший був політичний та військово-політичний колабораціонізм. Він проявлявся у створенні номінально незалежних урядів чи адміністративних інституцій, організації пронацистських рухів та партій (Франція, Норвегія, Данія, Нідерланди, Греція, Сербія, Угорщина).

У сучасній вітчизняній політичній науці питання про суть такого неоднозначного явища, як колабораціонізм потребують глибокого і виваженого дослідження. Відтак ми маємо на меті охарактеризувати феномен грузинського колабораціонізму в роки Другої світової витоки, причини грузинського колабораціонізму й основні напрями співпраці з Третім Райхом.

Розпочавши у 1941 р. війну проти СРСР, Третій Райх одним з головних завдань визначив руйнування багатонаціональної Радянської держави і залучення на свій бік представників національних меншин. На руїнах СРСР нацисти планували створити низку територіально-національних утворень, котрі стали б провідниками німецької політики, сприяючи поширенню її впливу на Близький, Середній і Далекий Схід. Особлива ставка робилася на народи Кавказу. Володіння Кавказом відкривало вермахту шлях на Близький і Середній Схід, завоювання Індії та Тибету. Це не було новиною: ще в роки Першої світової війни в містечку Вюнсдорф під Берліном постав табір для військовополонених мусульман – центр підготовки мусульманської «п'ятої колонії» із вихідців з Росії та ряду колоній Англії, Франції. Тому поява директиви головного командування вермахту № 80 «Середній Схід» за кілька днів до початку війни з СРСР було не випадковою. У ній

зазначалося, що після блискавичного захоплення Радянського Союзу, розвиток наступу на схід має здійснюватися через Кавказ. Задум передбачав одночасні удари також з боку Єгипту і Туреччини, тобто становив так звані потрійні кліщі для країн Близького та Середнього сходу [6, с. 45]. Вже у процесі війни серед національних формувань, які входили до складу вермахту чільне місце посідали кавказькі й північнокавказькі формування. Витоки їх сягають років Першої світової війни, Громадянської війни в Росії та кардинальної перебудови національно-державного життя грузин, вірмен, азербайджанців і народів Північного Кавказу. Тому не випадково, значну роль у формуванні кавказьких національних легіонів зіграли політичні емігранти, котрі дотримувалися зазвичай виражених націоналістичних поглядів. Серед частини військовополонених, з яких комплектувалися особовим складом кавказькі легіони, емігрантські сили змогли зокрема реанімувати гасла про незалежність закавказьких республік. Ці ідеї в 1917 – 1924-рр. мали величезне політичне звучання на Кавказі, де націоналістичні програми найактивніше відстоювали в Грузії націонал-демократи і соціал-демократи, в Азербайджані – партія «Мусават», Вірменії – партія «Дашнакцутюн» [2, с. 132].

У середині 20-х років польське керівництво розгорнуло ефективну діяльність серед лідерів кавказької еміграції. Причому польський генштаб всіляко підтримував ідею незалежності Кавказу, враховуючи можливості впливу на кавказькі діаспори, він вважав за необхідне виступити покровителем визвольного руху, переслідуючи власні цілі ослаблення східного сусіда. У Варшаві 1925 р. була створена організація «Прометей» – об'єднання емігрантських кіл з Росії. Зазначимо, що польський генштаб був змушений відмовитися від тісного співробітництва з російською політичною еміграцією, яка не погоджувалася з ідеєю незалежності низки територій єдиної та неподільної Російської імперії. Після окупації Польщі німецькі спецслужби успадкували агентуру товариства «Прометей» і встановили тісні контакти з бойовою азербайджанською емігрантською організацією «Істікал» («Незалежність») [6, с. 220].

Активну роботу серед емігрантських кіл для використання їх у власних інтересах здійснювало й Кайзерівське керівництво під час Першої світової війни, а згодом Веймарський уряд. У Берліні 1915 р. була зроблена спроба створення уряду Грузії, у вигнанні до складу якого входили окремі керівники грузинських націоналістів. Через певний час під німецьким патронажем був сформований «Комітет визволення Грузії». У розпал Першої світової війни 1915 р. німецький генштаб розробив план зі створення кавказького збройного формування, що спочатку мало складатися з грузин, а потім комплектуватися і представниками інших кавказьких народів. Він називався Грузинським легіоном та існував з 1915 до 1917рр. і з 1941 до 1945 рр. До нього входили грузинські добровольці, котрі перебували в таборі для військовополонених у турецькому м. Самсун. У складі легіону близько 1500 солдатів – грузини, а також кавказькі горці – мусульмани. Організацію легіону і загальне керівництво ним німецький генштаб доручив графу Ф. В. фон Шуленбургу, колишньому німецькому консулові при Тифліському губернаторі (з 1911 і до початку війни). Старшим офіцером серед грузин був генерал-майор Л. Кереселідзе (1878 – 1942). Легіон одержав підтримку організованого на території Німеччини «Комітету за незалежність Грузії». Під час військових дій між Росією й Османською імперією легіон розташовувався на узбережжі Чорного моря, східніше м.Тіреболу. Безпосередньої участі в бойових операціях легіон не брав і знаходився у резерві на випадок можливих антиросійських виступів у Тифлісі [3, с. 26].

У 1917 р. унаслідок протиріч між турецьким урядом і Комітетом за незалежність Грузії легіон був розпущений. Грузинські офіцери легіону за керівництва генерала Л. Кереселадзе і надалі становили ядро створеної армії Грузинської Демократичної Республіки 1918 – 1921 рр. У лютому – березні 1921 р. Грузію окупувала Радянська Росія. Побойуючись репресій радянської влади, частина легіонерів (офіцерів національної армії та представників націоналістів із місцевої інтелігенції) емігрувала до Парижа, Варшави, Рима, Берліна та міст інших країн.

Наприкінці 30-х років кавказька політична еміграція зробила ставку на Німеччину. Підтримали їх і самі німці. У Берліні 1938 р. діяло «Управління у справах Кавказької еміграції», а 1939 р. у Римі відбувся з'їзд представників грузинських організацій Берліна, Праги та Варшави, де прийнято рішення про організацію «Грузинського національного комітету». Особливу активність виявляли прогермансько налаштовані грузинські емігранти з Національно-демократичної партії, зокрема : М. Кедія, М. Церетелі, М. Кавтарадзе, Ш. Маглакелідзе, З. Авалішвілі, Ш. Амiredжібі, Р. Габашвілі, Г. Квінітадзе, В. Ахметелі та інші [2, с. 230].

У Парижі 30 січня 1937 р. на базі грузинської патріотичної організації «Тетри Гіоргі» («Білий Георгій»), виникла організація «Сакартвелос фашістурі даразмубоба» («Фашистський загін Грузії»). Її очолив полковник (з 1944 – генерал) вермахту – Ш. Маглакелідзе. Організація видавала друкований орган – журнал «Картлос». Програма дій і цілі організації наведені в книзі «Положення до діяльності та боротьби», виданої в Парижі того ж року. Дотримуючись принципу «Ворог мого ворога – мій друг», праворадикальна частина кавказьких емігрантів захоплено зустріла початок війни Німеччини проти Радянського Союзу. Дехто з них, сподіваючись на визволення батьківщини від більшовицького режиму, вступили у боротьбу разом з німцями вже 22 червня 1941 р.

У спогадах відомого грузинського емігранта М. Кавтарадзе відображено взаємовиключні погляди, поширені в грузинських та інших кавказьких політичних організаціях того часу. Ось що пише про це автор: «Початок війни зустріли грузини по-різному : деякі піддалися захопленню, дехто подивився на це з підозрою, а дехто розгубився ... Німеччина зіткнулася з силою, повалення якої було необхідною попередньою умовою для свободи нашої багатостраждальної батьківщини. Були емігранти, що присвятили двадцять років боротьби за свободу батьківщини і впродовж цих двадцяти років не зуміли знайти жодного справжнього союзника. Але коли Німеччина, країна, що є єдиним можливим нашим союзником, єдина з великих держав, зацікавлена в розпаді Російської імперії, стала наступати на Росію, згадані грузини вважали, що трапилося явище негативне для нас. Причина полягала в тому, що тодішньою Німеччиною керував диктаторський режим, який окрім Росії воював з багатьма дружніми для Грузії країнами» [4, с. 87].

Зазначимо: представники уряду Грузії у вигнанні, видатні діячі Соціал-демократичної партії відмовилися від співпраці з німцями. У Парижі 14 лютого 1940 р. лідер грузинських соціал-демократів Н. Жорданія, у присутності членів Установчих зборів (парламенту) незалежної Грузії в еміграції, різко засудив експансіоністську політику націонал-соціалістичної Німеччини. Він заявив: «Неможливо, щоб німецька держава, яка руйнує незалежність вільних націй, сприяла б відновленню незалежності Грузії. Наше майбутнє було і буде пов'язано з демократичними державами, адже тільки вони можуть з повагою ставитися до свободи інших» [цит. за: 8, с. 58]. До речі ця заява стала причиною арешту Н. Жорданія після окупації влітку 1940 р. Парижа фашистами.

Зовсім іншої позиції дотримувалися грузинські націонал-демократи, котрі також перебували в еміграції. Як зазначалося, ще до початку Другої світової війни вони взяли орієнтир на Німеччину і почали думати про майбутнє місце грузинської держави в складі третього Райху. Ці емігранти сподівалися, що у випадку перемоги, Німеччина допоможе кавказьким країнам у відновленні державної незалежності як це сталося в травні 1918 р. із допомогою Кайзерівської Німеччини.

На боці Німеччини під час війни воювало понад 100 тис. кавказців, з них – понад 25 тис. грузинів. На відміну від багатьох інших частин радянських народів (у тому числі і російських) у створенні Грузинського легіону провідна роль належала не німецькому вермахту, а грузинській політичній еміграції. Створенням Грузинського легіону займався колишній імператорський полковник, високопоставлений офіцер Незалежної Демократичної Республіки Грузія (1918–1921), колишній Тбіліський генерал-губернатор Ш. Маглакелідзе. У 1937 р. він став кадровим офіцером армійської військової розвідки вермахту – Абверу. Восени 1941 р. він у чині німецького полковника отримав від німецького генштабу повноваження стосовно дотримання грузинських військових з'єднань. Його напарником став полковник Абверу (з вересня 1942 – генерал-майор), доктор О. Р. фонНідермайер. У 1921–1932 рр. він був неофіційним представником рейхсверу в СРСР, але більше прославився як етнограф, фахівець із вивчення народів Середнього сходу та Кавказу. Командиром унтер-офіцерської грузинської школи, став колишній полковник Червоної армії (й здався у полон улітку 1941 року), уродженець Тбілісі – Д. Михайловський.

Легіони «Грузія» і «Вірменія» 30 грудня 1941 почали діяти. Координаційним центром звідки завербували грузинських військовополонених і де навчали офіцерській і унтер-офіцерській склад, було польське селище Крушне. Командиром легіону в січні 1942 р. призначено полковника Ш. Маглакелідзе. Навесні 1942 р. на фронт з Маріамполі направлено 795-й і 796-й грузинські батальйони у складі понад 2 тис. солдатів і офіцерів. Навесні 1943 р. друга хвиля : 797-й, 798-й, 799-й і 822-й батальйони, наприкінці літа 1943 р. – третя хвиля : 823-й і 824-й батальйони [2, с. 165].

Крім названих батальйонів, у Польщі в 162-й піхотній дивізії вермахту підготовлено і скеровано на Східний фронт 3 гірсько-сгерських і 2 гренадерських батальйони загальною чисельністю понад 6 тис. осіб. Усього підготовлено близько 20 батальйонів грузинського легіону. Враховуючи, що стандартний німецький піхотний батальйон налічував від 900 до 1600 солдатів і офіцерів, а гірсько-стрілецький – не менше 600, можна припустити: загальна кількість грузинського легіону становили приблизно 20 тис. чоловік [4, с. 210].

На самому початку війни з грузинів, котрі закінчили спеціальну розвідувальну школу Абверу, була створена організація «Тамара-I» і «Тамара - II». На них покладалося завдання організувати повстання на території Грузії. Керівником оргназації призначено обер-лейтенанта доктор Крамера (2-й відділ контррозвідки), заступником доктора Хауфа. «Тамара-I» складалася з 16 грузинпідготовлених для саботажу, «Тамара-II» - з 80 грузин оперативної групи. Зазначені групи були сформовані у Франції за активної участі керівника Грузинського військового комітету – М. Кедія [2, с. 180].

Усі грузинські батальйони мали імена видатних грузинських історичних особистостей: 795-й батальйон – Ш. Маглакелідзе, 796-й– Г. Блискучого, 797-й– Г. Саакадзе, 798-й– Іраклія II, 799-й– Давида IV Будівельника, 822-й– Цариці Тамари, 823-й– Ш. Руставелі, 824-й– І. Чавчавадзе та ін. Легіонери присягали на вірність грузинській землі, й батальйонам урочисто вручалися національні знамена.

Усе це дає змогу припускати, що на німецькій стороні служило загалом близько 30 тис. грузин. Загалом на боці Третього Райху воювала така кількість кавказьких народів: у легіонах і піхотних батальйонах – 14000 грузин, 13600 азербайджанців, 11 000 вірмен, 10100 північнокавказців (тобто всього-48,7 тис.); в будівельних і господарських частинах: грузин – 6800, вірмен – 7000, азербайджанців – 4795, північнокавказців – 3000. У німецькому вермахті – 25 000, у військах СС, СД і Люфтваффе – 7 000. Загальне число кавказців у німецьких частинах становить – 102 295 осіб [2, с. 148].

Наприкінці 1943 р. Гітлер прийняв рішення роззброїти всі частини, сформовані з представників народів РСР, а особовий склад використовувати як робочу силу. Представником верховного командування вермахту вдалося переконати Гітлера в тому, що подібний крок може мати катастрофічні наслідки. Адаже «Східні війська» до того моменту налічували понад 427 тис. добровольців, рівних за чисельністю 30 німецьким дивізіям. Тому було вирішено не розформувувати «Східні легіони», а перевести їх на порівняно менш значні театри військових дій – до Франції, Італії на Балкани і под. Грузинському національному комітету з центром у Маріамполі наказано в терміновому порядку перебазуватися в м. Конфлан у Франції. Це спричинило різкий протест грузинських легіонерів – аж до спроб відкритої непокори. Полковник Ш. Маглакеладзе відсторонили від командування легіоном і перевели на службу до німецьких частин у Прибалтиці. Пізніше, в 1944 р., на знак визнання його заслуг у справі створення грузинського легіону йому присвоєно звання генерал-майора вермахту.

Автором моделі післявоєнного устрою СРСР і Грузії вважають Ф. В. фон дер Шуленбурга. Помічник Шуленбурга при МЗС. Г. фон Герварт, залишив опис ідей свого начальника з післявоєнного устрою не тільки Кавказу, а й усіх колишніх республік СРСР: «Шуленбург хотів надати росіянам і українцям право на самовизначення. Він був переконаний, що СРСР можна перемогти тільки руками самих росіян. Бойові дії варто було перетворити на громадянську війну.

Спочатку Німеччина повинна сприяти створенню самоврядування на окупованих територіях. За цим має відбутися створення російського антирадянського уряду. Після цього треба підтримати формування урядів нацменшин. Дані уряду мають бути визнані Німеччиною союзниками. У тому числі повинні бути створені (відновлені) незалежні Вірменія і Грузія. Під німецької егідою й на основі рівноправності необхідно забезпечити вступ цих урядів до Європейського Об'єднання» [1].

Загалом же грузинська еміграція була неоднозначною у виборі майбутнього союзника. Загалом Грузинський національний комітет після проголошення незалежності Республіки мав намір провести вільні вибори. Щоправда, до них передбачалося не допускати членів ВКП(б) і радянських каральних органів (нині це назвали б «люстрація»). Селяни мали безкоштовно отримати земельні наділи від 5 до 12 га на сім'ю (залежно від числа людей у сім'ї та місцевості). Надлишки землі повинні бути повернені поміщикам і православній церкві.

Отже, основними причинами колабораціонізму можна вважати: 1) бажання помститися радянській владі за всі кривди (репресії, розкуркулення і под.); 2) ідеологічне несприйняття радянської влади, комуністичної ідеології, антисемітизм; 3) страх за своє життя і життя близьких; 4) кар'єризм, прагнення пристосуватися до нових умов життя; 5) позиція радянського уряду до військовополонених, котрих вважали зрадниками; 6) обман нацистської пропаганди; 7) прагнення за допомогою Німеччини боротися за незалежність Грузії.

Незважаючи на те, що у світовій суспільно-політичній літературі співпраця з окупантами розглядається як ганебне явище та дії, спрямовані проти інтересів власного народу, держави, її союзників, колабораціонізм залишається актуальним для політичної практики низки країн. Останні події в Україні засвідчили, що тут також існує підґрунтя для його життєздатності. Однак, певним винятком з цього загального правила є співпраця з окупантами, до якої вдавалися національно-визвольні рухи з метою створення власних самостійних державних утворень (валлонські рексисти (Бельгія), бретонські безен-перротівці (Франція), хорватські усташі (Югославія), словацькі глінківці (Чехословаччина).

Список використаної література

1. *Габлиани Г.* Вторая мировая война и грузины / Г. Габлиани // Иверия. – Париж, 1981. – №24. – С. 23 – 54.
2. *Грузины под знаменем Германии во Второй мировой войне* / Ред. В. Рцхиладзе. – Тбилиси: Изд-во «Ганатлеба», 1994. – 256 с.
3. *Дробязко С.* Иностранные формирования Третьего Рейха / С. Дробязко, О. Романько, К. Семенов. – М., 2009. – 374 с.
4. *Канделаки К.* Воспоминания / К. Канделаки. - Париж, 1971. – 347 с.
5. *Політична енциклопедія.* – К.: Парламент. вид., 2012. – 808 с.
6. *Семиряга М.И.* Коллаборационизм: природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М. И. Семиряга. – М., 2000. – 356 с.
7. *Словник іншомовних слів.* / за ред. О. Мельничука. - К.: УРЕ, 1975. – 775 с.
8. *Соколов Б.В.* Тайны Второй мировой / Б. В. Соколов. – М., 2000 – 236 с.
9. *Соцков Л.* Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера / Л. Соцков. – М.: Издат. дом «Ринол Классик», 2003. – 216 с.

ГРУЗИНСКИЙ КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Василий Чачава

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: ostapec@rambler.ru*

Определяются основные причины грузинского коллаборационизма в годы Второй мировой войны и его главные направления сотрудничества Третьим Рейхом.

Характеризуются военные грузинские подразделения, принимавшие участие в войне на стороне Германии.

Ключевые слова: коллаборационизм, Грузия, легион «Грузия», Вторая мировая война, батальон «Бергман».

THERE WAS GEORGIAN COLLABORATION IN THE WORLD WAR II

Vasil Chachava

*Lviv National University named after Ivan Franko
Faculty of Philosophy, Department of theory of Political Science,
Str. Universitetska 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ostapec@rambler.ru*

Principal reasons of Georgian kolaboracionizmu are certain in the years of Second world war and him basic directions of collaboration with III Reich.

Military Georgian subdivisions which took part in war on the side of Germany are described.

Keywords: kolaboracionizm, Georgia, legion «Georgia», Second world war, battalion of «Bergman».